

ОЛИВЕРА ЦЕКИЋ-ЈОВАНОВИЋ*
ИРЕНА ГОЛУБОВИЋ-ИЛИЋ

Педагошки факултет
Јагодина

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ ЧЛАНАК
SCIENTIFIC PAPER

UDK: 371.3::3/5; 371.314.6
BIBLID: 0353-7129,15(2010)2,p.229-242

ЕГЗЕМПЛАРНА НАСТАВА НА ЧАСОВИМА СВЕТА ОКО НАС/ ПРИРОДЕ И ДРУШТВА

Резиме: Иако се у наставној пракси појавила још средином прошлог века, егземпларна настава је актуелна и данас. Настала је у тежњи да се превазиђу слабости традиционалне наставе, ученици растерете пасивног усвајања мноштва чињеница и података и оспособе за самосталан рад и учење. У раду објашњавамо појам и суштину егземпларне наставе, њене предности и недостатке, те етапе наставног часа који се реализује поменутиим иновативним моделом и разматрамо заступљеност ове врсте наставе на часовима Света око нас/ Природе и друштва. Анкетирано је 106 учитеља, а резултати показују да је егземпларна настава, у односу на могућности које пружају програмски садржаји предмета Свет око нас/ Природа и друштво, недовољно заступљена, јер учитељи немају потребна предзнања и искуства за планирање, организовање и реализацију часова на којима ће бити примењена ова врста наставе. **Кључне речи:** егземпларна настава, егземплар, аналогни садржај, Свет око нас/ Природа и друштво.

Увод

Настава као систем представља широко дидактичко и методичко подручје, које подразумева активно, самостално и креативно учешће ученика у свим фазама наставног процеса. Упркос томе, у пракси још увек преовладава настава у којој је улога наставника пренаглашена, ученик је у позицији објекта, доминира фронтални облик рада и монолошка метода, комуникација између ученика и наставника је једносмерна, а повратна информација о постигнућима ученика изостаје. Број чињеница и података које би ученици требало да усвоје повећава се из дана у дан, садржаји су ионако преобимни и не могу се савладати у оквиру предвиђеног фонда

* jovanoviccekcic@yahoo.com

часова за поједине наставне предмете. Решење поменутих слабости и проблема налази се у примени различитих иновација, које предност дају овладавању општим принципима истраживања током учења, наставним методама које омогућавају релативно самостално стицање знања и решавање проблема, као и сасвим новом односу наставника и ученика. Чињеница је да ученици могу доћи до знања на најразличитије начине, али се такође зна да су најквалитетнија она знања која су стечена самосталним сазнајним напорима. У складу с тим јављају бројни иновативни модели у настави, чији је циљ стављање ученика у положај активног субјекта, истраживача, сарадника, креатора наставног процеса и корисника најразноврснијих извора информација. Један од тих модела свакако је и егземпларна настава, која „нам помаже да се на примерима учимо, јер ништа тако дубоко не продире у човека као пример“ (Штула, 2006: 67). То потврђују и бројна истраживања у свету. Много страних аутора (Windschitl, Thompson, 2006) истиче значај учења по моделу, као и улогу модела у стицању знања, било да се они користе у виду графика, мапа, компјутерских симулација, као начин описивања и разумевања организације система и сл., или пак као наставничково примерно излагање с циљем поједностављивања сложених садржаја, илустровања и представљања онога што на први поглед не може бити уочено (Windschitl, Thompson, 2006).

ПОЈАМ, СУШТИНА И ЗНАЧАЈ ЕГЗЕМПЛАРНЕ НАСТАВЕ

Да бисмо што боље схватили и разумели појам *егземпларна настава*, потребно је најпре објаснити околности под којима је она настала. Прве идеје о егземпларној настави јављају се првенствено у земљама у којима је научно-технолошка револуција била интензивна, пре свега у САД и у земљама Западне Европе, мада је теоријски и практично највише разрађивана на европском тлу. Од своје појаве па до данас, идеја о егземпларној настави доживела је праву трансформацију и еволуцију и сматра се једним од најважнијих педагошких реформских покрета након Другог светског рата.

Тадашња традиционална школа настојала је да сваког ученика упозна са свим достигнућима људског ума, али, пошто се фонд научних знања ширио и увећавао из часа у час, дошло је до појаве енциклопедизма у настави. Један од начина да се проблем превазиђе био је да се ученицима помоћу репрезентативних примера објасне основни, кључни појмови, а да они, по узору на тај пример – егземплар, самостално уче сличне (аналогне) садржаје. Дакле, увођење егземпларног модела рада имало је за циљ да ученицима олакша учење и схватање нагомиланог, сложеног и тешког градива (в. Штула, 2006: 67). На заседању у Тибингену 1951. године, егземпларна настава добија своје прве праве теоријске оквире и почиње развој њене теоријске и практичне концепције.

Сам назив *егземпларна настава* први је употребио Мартин Вегеншајн (M. Wagenschein) у Немачкој 1952. године, а она своје право место у наставном

систему заузима током 20. века, посебно после Другог светског рата. Многи аутори истичу да је овај тип наставе настао као критика традиционалне концепције Коменског и да је основно полазиште творца ове наставе да се огромна маса научних чињеница, која улази у наставне програме, не може савладати у оквиру предвиђеног броја часова (в. Југовић, 2004: 64).

Реч *exemplar* је латинског порекла, значи »пример, примерак, узорак« и означава да је из мноштва узето оно битно, узорно, суштинско. На основу тога проистиче да је егземпларна настава узорита, настава која служи за пример и углед (Вилотијевић, 1999: 303). У почетку је, међутим, било неслагања и око самог назива. Поједини аутори су, полазећи од грчке речи *παράδειγμα* (изузетно битно, узорак, пример за углед), за ову наставу, поред одреднице егземпларна, употребљавали и одредницу парадигматска настава (Зихерл, 2006: 59). Међутим, Клафки је, полазећи од Аристотеловог и Кантовог учења о категоријама, предложио назив *каџеџоријално образовање*.

Након усаглашавања око јединственог назива, немачки дидактичар Ханс Шоерл формулише прву теорију егземпларизма: „Ова теорија заснована је на такозваном егземпларном учењу, у коме се образовни садржаји групишу око теме које су изабране или су, пак, типичне за остале чињенице, дату област или процес.“ (Нав. према: Ђорђевић, 1981: 96). Обрађивањем карактеристичних наставних тема или пак њихових делова на узоран начин, наставник ученицима даје пример, модел како да обраде поједина предметна подручја – садржајно и методички. Том приликом, наставник, ако се осврнемо на значај учења по моделу, увек мора имати на уму с једне стране да је његова обрада пример по коме ће касније радити ученици. Уколико у моделу има слабости, оне ће се касније показати у самосталном раду ученика. Циљ је остварен уколико су ученици потпуно схватили градиво и ако су усвојили наставников модел обраде (Зихерл, 2006: 60). С друге стране, на основу добијених узора, ученици могу на аналогни начин самостално обрадити сличне теме или њихове делове из истог подручја. Предност оваквог начина рада је у томе што омогућава да наставник приликом обраде егземпларног садржаја створи позитивну климу за рад, пробуди интересовања и мотивише ученике, да егземпларни садржај изложи јасно, организовано и на интересантан начин. (Nativa et al., 2001). Уз то, парадигматска настава у великој мери омогућава осамостаљивање ученика тиме што ствара навику самосталног стицања знања, коришћења уџбеника и других извора информација. Уколико аналогне садржаје ученици раде у групи или пару, значај егземпларне наставе може се сагледати у контексту развијања интеракције и кооперативности међу ученицима (Перић, 2005: 104). У раду на аналогним садржајима ученици су принуђени да посматрају, уочавају, успостављају узрочно-последичне везе и односе са егземпларом – садржајем који је узорно обрађен, што захтева интензивну менталну активност и подстиче развој продуктивног мишљења. Егземпларна настава стога „ослобађа наставника тјескобе притиска наставног програма и недостатка потребног времена, а ученицима омогућује да без преоптерећивања великим бројем

чињеница схвате битне значајке скупина сродних садржаја и методе стјецања знанствених спознаја“ (Педагошка енциклопедија, 1989: 169).

Узорном, дидактичко-методички адекватном обрадом репрезентативних садржаја – егземплара постиже се: а) „да га ученици продубљено упознају и да уоче његове битне карактеристике, са посебним нагласком на својствима заједничким целој скупини сродних садржаја и б) да ученици усвоје методологију спознавања истоврсних, истородних и сродних садржаја, тј. да се уведу у истраживачку методологију знанствених дисциплина којима ти садржаји припадају.“ (Педагошка енциклопедија, 1989: 64). Егземпларна настава подстиче наставнике да стваралачки приступају обради наставног градива, да максималну пажњу посвећују артикулацији наставног часа, наставним методама и поступцима.

Тачно је да је „основни смисао ове концепције да се из наставног програма појединих предмета одабирају карактеристичне (типичне, узорне, репрезентативне, егземпларне) наставне теме и да се такве одабране наставне теме са методичке стране обрађују на узоран тј. егземпларан начин.“ (Милијевић, 1999). Међутим, да све претходно речено не би звучало као да је егземпларна настава једина, она која треба да доминира у наставној пракси и којом се могу превазићи сви недостаци традиционалне наставе, морамо констатовати, да, упркос предностима које су несумњиве, ова настава има и својих слабости и ограничења. Недостатак егземпларне наставе је у томе што ученици уче по моделу, односно шаблону који је поставио неко други (учитељ), а при том ће у животу често бити у ситуацијама које је немогуће решити по већ постојећем и прихваћеном моделу, већ увиђањем нових узрочно-последичних веза и односа. Стога, „ако би ученици завршили школовање само на позицијама егземпларне наставе, они јасно не би били у потпуности оспособљени за живот зато што би у сваком каснијем раду стално тражили узор, односно моделе, а за рјешавање бројних животних и радних проблема уопште нема узора“ (Пољак, 1977: 56). Пренаглашена употреба егземпларне наставе могла би да доведе до тога да се ученици у каснијем школовању, раду и животу искључиво ослањају на узор, а не и на проналажење нових начина решавања разних проблема који су неминовни у животу.

За избор егземпларног садржаја из скупа типичних, потребно је дубоко проницање у суштину наставне материје и широко познавање наставних метода, поступака и техника за обраду. Проблем је такође правилан одабир типичних, аналогних садржаја, јер не постоји објективан критеријум за утврђивање таквих садржаја, што може да доведе до тога да се, поистовећивањем, изједначе разноврсни садржаји. У случају да та процена није добра, неће бити ни довољно логичних веза између егземпларног и аналогних садржаја, а неће се остварити ни постављени задаци (Вилотијевић, 1999: 306). Такође, има предмета чији садржаји немају фрагментарни карактер као садржаји Света око нас/ Природе и друштва, тако да се не могу успешно обрађивати применом егземпларне наставе.

Већина дидактичара дели мишљење да је ова настава погодна за примену углавном у трећем и четвртном разреду, али мишљења смо да је њену примену потребно размотрити и у прва два разреда. Егземпларну наставу на поменутом

узрасту не би требало избегавати, јер се способности за рад по егземпларном моделу неће спонтано и саме од себе појавити, већ би их требало постепено и поступно развијати. Примена ове наставе у првом и другом разреду изискује веће напоре учитеља, првенствено због тога што вештина читања и писања на поменутом узрасту још увек није у довољној мери развијена. У том случају, требало би аналогне садржаје пажљивије припремити, испланирати и прилагодити их ученицима, водећи при том рачуна да се метода рада на тексту и метода писаних радова што мање користе. Уместо њих, требало би планирати комбинацију осталих наставних метода (дијалогске, лабораторијско-експерименталне и др).

ОРГАНИЗАЦИЈА ЧАСА ЕГЗЕМПЛАРНЕ НАСТАВЕ

За егземпларни модел рада у настави природе и друштва наставник ће се, између осталог, определити када „жели да редукује дидактички материјализам“ (Лазаревић и Банђур, 2001: 218), јер у оквиру садржаја поменутог предмета постоји приличан број наставних јединица чији се садржаји могу успешно реализовати применом егземпларне наставе. Том приликом, издвајају се 4 фазе рада: 1) студиозно проучавање програмом предвиђених наставних садржаја и идентификовање наставних јединица које су прикладне за егземпларну обраду (*селекција садржаја* – Нав. према: Вилотијевић, 1998: 146); 2) наставникова обрада егземпларног садржаја на узорит (примеран) начин, који се, пре свега, огледа у адекватном избору и примени наставних облика и метода рада, медија и других наставних поступака; 3) самосталан рад ученика на аналогним (сличним) садржајима и 4) продуктивно понављање, повезивање и систематизација и егземпларних и аналогних садржаја. Циљ ове фазе је да стечена знања буду логички повезана, да ученици поједине садржаје схвате као део шире тематске целине, да се изграђује систем знања који представља научни поглед на свет. Успешном реализацијом прве фазе, односно адекватним избором садржаја погодних за обраду егземпларним моделом условљен је успех преостале три фазе рада.

У настави Света око нас/ Природе и друштва наставне јединице код којих се лако могу уочити и издвојити типични (егземпларни) и аналогни садржаји су нпр: Карактеристичне биљке у окружењу, Материјали и њихова својства, Коришћење различитих извора информација (I разред); Разноврсност животиња у мојој околини, Правила понашања у групи, Саобраћај у насељу, Делови године–годишња доба (II разред); Карактеристични биљни и животињски свет копнених животних заједница, Култивисане животне заједнице, Водене животне заједнице, Трагови прошлости, Дечија права, правила група (III разред); Угрожена и заштићена подручја у Србији, Домаће животиње и гајене биљке, Одговоран однос према себи и другима, Повратне и неповратне промене материјала, Природна богатства и њихово коришћење, Обновљиви и необновљиви извори енергије (IV разред).

Наставникова обрада егземпларног садржаја такође је веома значајна етапа рада, јер представља пример, узорити модел по којем ће касније радити ученици.

У овој фази ученици, не само да усвајају садржаје, већ и *начин* усвајања аналогних садржаја у свим његовим аспектима: методолошким, методичким, мисаоним, техничким и другим. Уколико у моделу има слабости, оне ће се касније показати и у самосталном раду ученика. Циљ је остварен само ако су ученици у потпуности схватили градиво, како егземплар, тако и аналогне садржаје, и ако су усвојили наставников модел обраде. Међутим, ако је модел неадекватан, то ће се одразити на рад ученика, као и њихове резултате. Зато егземпларни садржаји морају бити веома квалитетно обрађени, а наставникова припрема студиозна, свеобухватна и методички снажна. Група аутора на челу са Баклијем, егземпларној настави дају нову димензију, комбинујући је с проблемском наставом. Том приликом, аутори истичу пут до научних открића као један од важнијих делова учења по моделу. Наставник у поменутом случају личним примером показује ученицима пут од постављања хипотеза, преко њихове провере, све до интерпретације добијених резултата, чиме се доприноси развоју способности ученика (Buckley et al., 2004).

Самосталан рад ученика на аналогним садржајима може се реализовати индивидуално, по групама или у паровима, што је такође његова предност у односу на традиционалну наставу, јер истиче могућност интерактивног деловања. Дакле, у овом случају, егземпларна настава, као савремени модел рада, даје предност учењу као интеракцији између ученика и наставника, те ученика међусобно, у оквиру парова или група. Она, коначно, помера активност у настави са наставника на ученике, где важну улогу игра социјална интеракција (Штула, 2006: 67).

Оваква настава утиче на ученике да, у различитим садржајима исте тематске целине, уочавају сличности и разлике развијајући при том своју моћ запажања и уопштавања. Такође, она омогућава да се опширније наставне целине, у којима има много сличних садржаја, успешно и узорно обраде, при чему се повећава ангажовање ученика и рационалније користи наставно време. Такође, у овој настави заступљено је диференцирање рада ученика, јер је сваки ученик, зависно од знања и способности, у ситуацији да тражи и налази властита решења, што је изразито важно за индивидуализацију наставе. Једна иста законитост може се спронаћи и применити у много различитих случајева, што је добра могућност за диференцијацију и индивидуализацију наставе.

МЕТОДОЛОШКЕ ОСНОВЕ ИСТРАЖИВАЊА

У једном од истраживања чији је циљ био сагледавање учесталости и значаја учења по моделу у школама (Nativa, et al., 2001), наставници који су интервјуисани су, између осталог, истакли да такав начин учења има велике предности и да га врло често примењују. С обзиром на то да је, по нашем мишљењу, за разлику од ситуације у свету, у нашој школској пракси, нарочито у разредној настави, егземпларни модел недовољно заступљен, за *предмет* нашег истраживања одредили смо заступљеност и начине реализације егземпларне наставе на часовима Света

око нас/ Природе и друштва у млађим разредима основне школе. Основни *циљ* истраживања био је испитати мишљења и ставове учитеља о учесталости примене, начинима реализације и критеријумима избора садржаја погодних за примену егземпларне наставе на часовима Природе и друштва/ Света око нас.

Из овако постављеног циља произлазе следећи задаци истраживања:

1. утврдити у којој мери учитељи користе егземпларну наставу на часовима Природе и друштва/Света око нас, који су критеријуми одлучујући приликом избора садржаја, планирања и примене егземпларне наставе и колико такав начин рада, по мишљењу учитеља, утиче на мотивацију ученика;
2. испитати колико учитељи успешно препознају (идентификују) садржаје Природе и друштва/Света око нас који се могу обрадити применом егземпларне наставе, на ком типу часа користе поменућу наставу и који облици рада су том приликом заступљени;
3. утврдити да ли и у којој мери постоји повезаност стручне спреме и година радног стажа учитеља са успешним избором адекватних садржаја који се могу реализовати егземпларном наставом;
4. испитати које изворе знања учитељи користе за припремање и реализацију часова Света око нас/Природе и друштва применом егземпларне наставе и да ли су за то неопходна већа материјална улагања и коришћење посебне опреме.

На основу постављеног циља и задатака, општа хипотеза од које смо пошлели у нашем истраживању гласи: упркос могућностима које садржаји Природе и друштва/ Света око нас пружају, учитељи недовољно и неадекватно примењују егземпларну наставу на часовима ових предмета. При том, претпостављамо да:

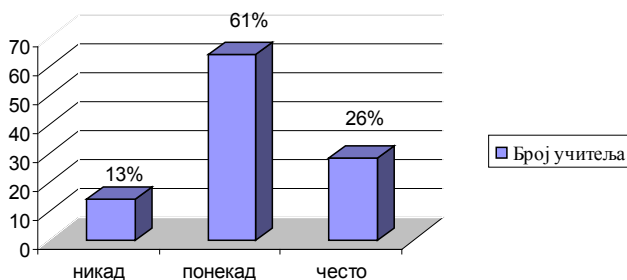
1. учитељи ретко користе егземпларну наставу на часовима Природе и друштва/Света око нас, сматрајући да егземпларна настава не утиче много на мотивацију ученика за рад, а приликом избора садржаја, планирања и примене ове врсте наставе, као одлучујући критеријум наводе *природу и карактер садржаја* наставне јединице;
2. учитељи у највећем броју случајева погрешно одређују садржај погодан за обраду на егземпларан начин, а егземпларну наставу најчешће користе на часовима обраде новог градива, при чему је углавном заступљен групни облик рада;
3. постоји повезаност стручне спреме и година радног стажа учитеља са успешним избором садржаја који се могу реализовати егземпларном наставом;
4. приликом припреме и реализације часова егземпларне наставе учитељи најчешће користе приручнике за учитеље и сматрају да су за примену овог иновативног модела неопходна додатна материјална улагања и посебна опрема.

Истраживање је обављено априла 2010. у основним школама општина Јагодина и Параћин, на узорку од 106 учитеља. Обележја испитаника (школска спрема, године радног искуства) представљала су независну варијаблу, док су зависна варијабла у нашем истраживању били ставови учитеља о заступљености и начинима примене егземпларне наставе на часовима СоН/ПиД. Када је у питању школска спрема учитеља обухваћених истраживањем, доминирали су учитељи с високим образовањем (68 учитеља или 64,2%) у односу на учитеље који су завршили вишу школу (38 учитеља или 35,8%). Од тога, њих 24 (22,6%) има радно искуство мање од 10 година, њих 36 (34%) ради у просвети више од 10, а мање од 20 година, док је највећи број анкетираних учитеља (46) са радним стажом већим од 20 година (43,4%). У истраживању је коришћена дескриптивна научноистраживачка метода, од истраживачких техника анкетирање, а инструмент је био анкетни упитник осмишљен за потребе истраживања. Обраду прикупљених података извршили смо коришћењем софтверског програма SPSS statistic, верзија 17, израчунавањем Хи-квадрат теста, процената и фреквенција.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Када је у питању учесталост примене егземпларне наставе на часовима Света око нас/ Природе и друштва (слика 1), највећи број учитеља (64) одговорио је да *понекад* примењује поменућу врсту наставе, њих 28 егземпларну наставу користи *често*, док је најмањи број (14) оних који егземпларну наставу на часовима Света око нас/ Природе и друштва *никада* не користе. Обрадом прикупљених података утврдили смо да, насупротив нашим претпоставкама, учесталост примене егземпларне наставе није условљена стручном спремом учитеља.

Слика 1: Учесталост примене егземпларне наставе на часовима СоН/ПиД

Највећи број анкетираних учитеља (66%) егземпларну наставу примењује на часовима обраде новог градива, док је број оних који ову наставу користе на часовима понављања, односно вежбања или проверавања знатно мањи – по 18

учитеља (17%) за обе наведене врсте часова. Већини учитеља познато је, дакле, да је егземпларну наставу најадекватније користити приликом обраде нових садржаја, али број учитеља (36) који ову наставу користи на часовима понављања, вежбања или проверавања градива забрињава, јер је примена егземпларне наставе на часовима на којима нема обраде новог градива, са дидактичко-методичког становишта, сасвим неоправдана и непримерена. Учитељи који овај иновативни модел користе на часовима понављања, вежбања и проверавања градива недовољно познају суштину егземпларне наставе.

Егземпларна настава подједнако омогућава примену свих облика рада у којима су ученици у контакту с наставним садржајима. То значи да обраду аналогних садржаја ученици могу успешно реализовати индивидуално, радом у пару и групним обликом рада, у зависности од њиховог узраста, претходних знања и искустава, оспособљености за самосталан рад, циљева и задатака наставне јединице, обима, природе и карактера садржаја, опремљености школе одговарајућим наставним средствима, литературом и др. Претпостављамо да су и анкетирани учитељи приликом давања одговора на ово питање имали у виду набројане факторе и, у складу с њима, у највећем броју (75,5%) определили су се за групни облик рада као најзаступљенији. За рад у пару изјаснило да користи 18 учитеља (17%), док се 4 учитеља (3,6%) определило за индивидуални облик рада.

Проблем на који се приликом примене егземпларне наставе често наилази у пракси такође је и неадекватан избор садржаја. Није сваки садржај унутар кога се могу издвојити мање целине, погодан за егземпларну наставу. Исто тако, питања издвајања егземплара, начина његове обраде и одређивања аналогних садржаја нимало нису једноставна. Да бисмо утврдили да ли и колико успешно учитељи препознају (идентификују) садржаје Света око нас/Природе и друштва који се успешно могу обрадити применом егземпларне наставе, понудили смо називе пет наставних јединица. Задатак учитеља био је да заокруже садржаје који су, по њиховом мишљењу, погодни за примену егземпларне наставе. Њихови одговори, који су у већини случајева, представљали неадекватан избор (табела 1), показују да већина учитеља има проблем да препозна садржаје погодне за егземпларну наставу, што је у складу са нашим претпоставкама.

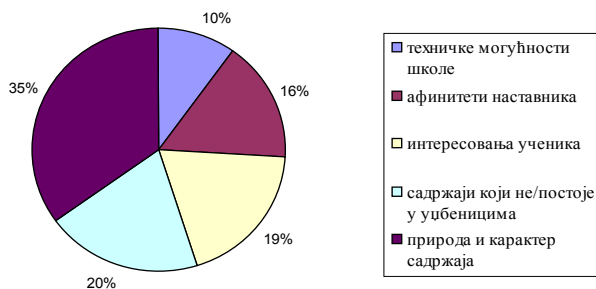
		Кретање свуда око нас (1.разред)		Оријентација на географској карти (3. разред)		Копнене животне заједнице (3. разред)		Разноврсност биљака у мојој околини (2. разред)		Обновљиви извори енергије (4. разред)	
		Т	Н	Т	Н	Т	Н	Т	Н	Т	Н
радно искуство испитаника	од 0 до 10 година	9	15	10	14	14	10	13	11	12	12
	од 11 до 20 година	28	8	8	28	32	4	25	11	24	12
	више од 20 година	2	44	6	40	6	40	13	33	38	8

Табела 1: Расподела одговора учитеља на питање који су садржаји погодни за обраду егземпларном наставом у зависности од њиховог радног искуства

Детаљнијом анализом података утврдили смо да, у већини случајева, постоји повезаност између радног искуства учитеља и успешности избора садржаја погодних за реализацију путем егземпларне наставе. Вредности Хи-квадрат теста, који је показао да је сигнификантност у већини случајева мања од 0,05, односно износи редом, за сваку наставну јединицу $p_1 = 0,000$; $p_2 = 0,016$; $p_3 = 0,025$; $p_4 = 0,000$ и $p_5 = 0,001$ показују да корелација између радног искуства учитеља и успешности избора садржаја погодних за реализацију путем егземпларне наставе постоји у степену повезаности који се креће од 0,2 до 0,6, што значи да је корелација умерена. Овим смо потврдили нашу трећу хипотезу, односно, показали да учитељи са мање радног искуства у односу на учитеље са више радног искуства адекватније врше избор (селекцију) садржаја погодних за примену егземпларне наставе. Разлог томе могао би да буде и недостатак садржаја о иновативним моделима рада у старим плановима и програмима средњих и виших учитељских школа. Анализом уџбеника дидактике и методика (Продановић, 1974; Врећић, Лазаревић, Кнежевић, 1989; Лекић, 1971/1974 и др.), који су били актуелни када је већина испитаника припадала популацији студената и ученика средњих учитељских школа (пре двадесет и више година), утврдили смо да у њиховим садржајима не постоји ниједно поглавље, нити пак текст који се односи на егземпларну (парадигматску) наставу или било какву врсту учења по моделу. Недовољна заступљеност егземпларне наставе у наставној пракси, као и неадекватан избор садржаја погодних за њену реализацију, дакле, последица су, једним делом, недовољне информисаности учитеља о егземпларној настави и њеним могућностима.

У прилог чињеници да учитељи недовољно познају суштину егземпларне наставе иду и одговори на питање о изворима знања које учитељи најчешће користе приликом припремања и креирања часова егземпларне наставе. Од понуђених одговора учитељи су најчешће бирали штампу и часописе (60%), Интернет и приручнике за учитеље (по 15%), а дечији уџбеници су на последњем месту (10%). Ови резултати нису у складу са нашим претпоставкама, али јесу са чињеницом да се учитељи недовољно стручно усавршавају, информишу и прате актуелну стручну литературу, па би у неким будућим истраживањима ваљало детаљније и конкретно утврдити на коју штампу и часописе су учитељи овом приликом мислили.

Слика 2: Критеријуми приликом избора егземпларне наставе

Да бисмо утврдили на основу којих критеријума се учитељи одлучују за планирање и примену егземпларне наставе на часовима Света око нас/Природе и друштва, понудили смо пет различитих критеријума и тражили од учитеља да их рангирају. Анализом добијених података утврдили смо да највећи број учитеља (35%), у складу с нашим очекивањима, као одлучујући, најважнији критеријум наводи *природу и карактер садржаја* наставне јединице (слика 2). На другом месту (20%) је критеријум који се односи на доступност одговарајућих садржаја, тј. чињеницу да се потребни садржаји (не) налазе у уџбеницима, док 19% испитаника *интересовања ученика* ставља као трећи и важнији критеријум, после *афинишења наставника* који се налази на четвртм месту са 16% одговора. На последњем месту, као најмање важан критеријум приликом избора егземпларне наставе, са 10% одговора испитаника налазе се техничке могућности школе. Овакво рангирање критеријума избора садржаја сасвим је у супротности с тешкоћама које су учитељи навели да на њих наилазе приликом реализације егземпларне наставе, будући да је већини испитаника тешкоћу представљала управо техничка неопремљеност школе, која се нашла на последњем месту приликом избора садржаја. Такви одговори показују да испитаним учитељима није у довољној мери познато шта би требало да знају и на шта да обрате пажњу пре него што одлуче да на часу СоН/Пид примене егземпларну наставу.

Једно од питања у упитнику било је да учитељи заокруже колико егземпларан начин рада утиче на мотивацију ученика. Насупрот нашим очекивањима да егземпларна настава, по мишљењу учитеља, не утиче много на мотивацију ученика за рад, резултати показују да највећи број учитеља (њих 80 или 75,5%) сматра да поменута настава *прилично* утиче на мотивацију ученика, не тако мали број њих (18 или 17%) мисли да егземпларна настава *много* утиче на мотивацију ученика, док се 6 учитеља (5,7%) изјаснило да је поменути утицај *мали*. На основу тога закључујемо да је већина учитеља потпуно свесна позитивног утицаја егземпларне наставе на ученике, односно сматрају да је за мотивацију ученика од нарочитог значаја променити традиционалну концепцију реализације часова, показати им модел (узор) по коме ће радити и омогућити им да одређене делове градива усвајају самостално.

На питање: „Да ли мислите да је за егземпларну наставу потребна нека посебна опрема, већа материјална улагања и слично?“ највише учитеља (54 или 50,9%) дало је позитиван одговор, док скоро исто толико њих 50 (47,2%) мисли супротно. Претпостављамо да је разлог овакве дихотомије у одговорима учитеља (не)могућност умножавања штампаних материјала у школама у којима су анкетирани учитељи запослени, као и неадекватна опремљеност школа материјалима, неопходним средствима и прибором за самосталан рад ученика. Због тога се одређен број учитеља не одлучује за примену егземпларне наставе, а наше претпоставке потврђују њихови одговори на питање на које су тешкоће наилазили приликом реализације егземпларне наставе. Техничка (не)опремљеност школе је проблем са којим се суочило 14 учитеља, њих 6 истиче број ученика у одељењу као тешкоћу при реализацији егземпларне наставе, 4 учитеља наводи

своју недовољну оспособљеност за примену поменуте наставе, док 2 учитеља као проблем наводе неадекватну сарадњу са колегама. Остали учитељи нису дали одговор на ово питање.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Егземпларна настава представља један од значајних иновативних модела, који учитељи на часовима СоН/Пид недовољно примењују, наводећи као најчешћи и највећи разлог томе лошу опремљеност школа наставним средствима и лошу материјалну страну извођења наставе. Одговори већине испитаних учитеља, и поред тога, указују на то да је поменути иновативни модел заступљен више него што смо очекивали, јер је само 13% анкетираних одговорило да егземпларну наставу никада не користи.

Тестирајући хипотезу да, између стручне спреме учитеља и њиховог радног искуства на једној, и учесталости примене егземпларне наставе на часовима Света око нас/Природе и друштва на другој страни, постоји одређена повезаност, вредности Хи-квадрат теста показале су супротно – учесталост примене егземпларне наставе није условљена стручном спремом ни годинама радног стажа учитеља.

Резултати показују, међутим, да значајан број испитаних учитеља нема потребна предзнања и искуства за успешну примену овог иновативног модела. Наиме, иако у пракси, на часовима других предмета (математике, српског језика и др.) учитељи користе поменути модел рада, када је реч о часовима Света око нас/ Природе и друштва, много њих има проблем с адекватним избором садржаја. С обзиром да неадекватан избор садржаја директно утиче на квалитет и успех читавог часа јер је успех преосталих фаза у раду по егземпларном моделу условљен адекватним избором садржаја, поставља се питање колико су часови егземпларне наставе СоН/Пид које испитивани учитељи реализују успешни. Учитељи са двадесет и више година радног стажа у току свог школовања нису развили компетенције неопходне за успешну реализацију егземпларне наставе, немају довољно предзнања и искуства, тако да њихове колеге с мање радног искуства успешније бирају садржаје погодне за егземпларну наставу. Између радног искуства учитеља и адекватности избора садржаја погодних за реализацију путем егземпларне наставе постоји, дакле, умерена корелација, што није случај када је реч о степену стручне спреме учитеља.

Одговори појединих учитеља да егземпларну наставу користе на часовима понављања, вежбања и проверавања градива (34%), као и доминантни извори знања које су учитељи навели да користе приликом припремања и креирања часова егземпларне наставе, такође указују на то да велики број испитаника не познаје суштину и начин примене овог иновативног модела. Часописи и штампа, који би учитељима омогућили и олакшали планирање, припремање и реализацију егземпларне наставе не постоје, тако да би се анализом добијених података ваљало детаљније позабавити.

Већина учитеља сагласна је с тим да егземпларна настава позитивно утиче на мотивацију ученика и предлаже, поред опремања школа потребним материјалом и средствима, организовање одређених семинара и програма стручног усавршавања, који би допринели развијању компетенција учитеља и њиховом оспособљавању за успешну примену егземпларне наставе.

Општа слика, добијена овим истраживањем, показује да код учитеља постоји жеља и заинтересованост да свој рад иновирају, да ефикасније и чешће примењују егземпларну наставу на часовима Света око нас/Природе и друштва, што је веома позитивно. Иако нису у довољној мери оспособљени за избор садржаја, за адекватну организацију и реализацију часова егземпларне наставе, учитељи су свесни њених предности и позитивног утицаја на мотивацију ученика, тако да се надамо да ће и овај иновативни модел у настави СоН/ПиД ускоро добити адекватније место. С једне стране, одређена доза страха, бојазни и несигурности од промена и новина постоји, али, с друге стране, свест о потребама и предностима увођења иновација у васпитно-образовни рад буди жељу учитеља за сталним усавршавањем. У складу с тим, охрабрује чињеница да учитељи, свесни да немају довољно знања и способности за реализацију егземпларне наставе, прихватају семинаре и друге врсте едукација као решења која омогућавају да се ова настава успешније примењује и тиме унапреди квалитет рада у основној школи. У том правцу ваљало би усмерити нека наредна истраживања с циљем сагледавања овог проблема из више углова и проналажења најпогоднијих, најекономичнијих и најефикаснијих путева за подстицање учитеља да примењују егземпларни модел и иновирају, како наставу Света око нас/Природе и друштва, тако и наставу других предмета. Оно што би ваљало нагласити јесте и чињеница да је учење по моделу у свету отишло даље јер се све чешће помиње нова димензија егземпларне наставе, која се односи на компјутерски посредовано учење по моделу, што такође може послужити као повод за неко наредно истраживање (Buckley, Gobert, 2004).

ЛИТЕРАТУРА:

- Buckley, B. & Gobert, J. (2004): Model-Based Teaching and Learning with Biologicals: What Do They Learn? How Do They Learn? How Do We Know?, *Journal of Science Education and Technology*, Vol.13, No.1, Springer, pp. 23-41.
- Bean, R., et al. (2003): *Reading specialists in school with exemplary reading programs: Functional, versatile, and prepared*, The Reading Teacher, No. 5, International Reading Association, 446-455.
- Вилотијевић, М. (1998): *Врсте наставе*, Београд : Учитељски факултет Београд.
- Вилотијевић, М. (1999): *Дидактика – организација наставе*, Београд: Учитељски факултет Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Грдинић, Б. – Бранковић, Н. (2005): *Методика познавања природе и света око нас у наставној пракси*, Бачки Петровац: Култура.
- Грдинић, Б. и др. (2001): *Методика познавања природе*, Сомбор: Учитељски Факултет.

- Ђорђевић, Ј. (1981): *Савремена настава – организације и облици*, Београд: Научна књига.
- Зихерл, Б. (2006): Егземпларна настава, *Образовна технологија*, 2–3, Београд, стр. 56–64.
- Југовић, Ј. (2004): Егземпларна настава, *Образовна технологија*, 2, Београд, стр. 64–72.
- Лазаревић, Ж. – Банђур, В. (2001): *Методика наставе природе и друштва*, Јагодина: Учитељски факултет.
- Милијевић, С. (1999): Интерактивно учење у егземпларној или парадигматској настави, *Интерактивна настава*, Бања Лука, 57–69.
- Педагошка енциклопедија (1989), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Перић, Р. (2005): Интерактивна настава у пракси, *Педагошка стварност*, 1–2, Нови Сад, 86–109.
- Пољак, В. (1977): *Наставни системи*, Загреб: Педагошко-књижевни збор.
- Hativa, N. et al. (2001): Exemplary University Teachers: Knowledge and Beliefs Effective Teaching Dimensions and Strategies, *The Journal of Higher Education*, Vol. 72, No. 6, Ohio State University Press, pp. 699–729.
- Штула, М. (2006): Интерактивна егземпларна настава граматике и правописа у V разреду основне школе, *Образовна технологија*, 4, Београд, стр. 66–76.
- Walberg, H. & Niemic, R. (1993): Validating Exemplary Programs: Methods and Criteria, *Educational Evaluation and Policy Analysis*, No. 4, Chicago, 429–436.
- Windschitl, M. & Thompson, J. (2006): Transcending Simple Forms of School Science Investigation: The Impact of Preservice Instruction of Teacher Understandings of Model-Based Inquiry, *American Educational Research Journal*, Vol. 43, N. 4, American Educational Research Association, pp. 783–835.

Примљено: 21. 03. 2011.

Одобрено за штампу: 20. 04. 2011.

Summary: Although the “exemplar teaching” first appeared in the middle of the last century, it is still actual even today. It originated with an ambition to overcome the weaknesses of traditional teaching and to unburden students from passive reception of a large number of facts and data so to qualify their selves for an independent work and study. Through our work we give explanations of the term and the essence of the “exemplar teaching”, its advantages and disadvantages, stages of a teaching class which is realised by already mentioned innovative model so we consider the amount of presence of this kind of teaching on The world around us / Nature and science classes. There has been a questionnaire carried out with 106 teachers taking a part in it, with the results showing that compared to the possibilities of the program content of a school subject The world around us / nature and science, the “exemplar teaching” is not enough represented because teachers do not have necessary foreknowledge and experience in planning, organising and realising the classes in which this kind of teaching would be applied.

Key words: exemplar teaching, exemplar, analog content, The world around us / Science and Nature